

Kerk en parochie van het Allerheiligst Sacrament te 's-Hertogenbosch

Geert Donkers

VOORWOORD

In 1952 was ik een jongetje van 7 jaar. Ik was leerling van de pas gebouwde Mgr. Zwijsenschool aan de Leonardus van Veghelstraat. In de maand mei van dat jaar deed ik mijn Eerste H. Communie in de kerk van het Allerheiligst Sacrament aan de Sonniusstraat in de Vliert. Al gauw daarna werd aan mijn ouders gevraagd of ik geen misdienaar mocht worden. Na het instuderen van de teksten in het Latijn, vooral het Confiteor herinner ik mij als zeer lastig, begon ik mijn loopbaan als misdienaar. Een van de hoogtijdagen van het kerkelijk jaar was Sacramentsdag. De kerk was immers toegewijd aan het Allerheiligst Sacrament. Ze kende dus geen patroonheilige zoals meestal gebruikelijk was. Op de donderdag na Drievuldigheidszondag trok de Sacramentsprocessie door de parochie met bruidjes, misdienaars en de pastoor met de monstrans onder een baldakijn. Het was een eer om met een zwaaiend wierookvat mee te lopen. Ik bleef misdienaar tot eind jaren '50.

Gedurende een lange periode was ik kerk en parochie uit het oog verloren. Ik woonde buiten de stad. Als lid van de werkgroep 'Kerken en kloosters' van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch leek het mij interessant de geschiedenis van de kerk en parochie te onderzoeken en vast te leggen.

De Sacramentskerk kende namelijk een uitzonderlijke geschiedenis. In de jaren dertig, nog in de tijd van het 'Rijke Roomsche Leven', werd deze Bossche parochie gesticht en de kerk gebouwd. Bouwpastoor Bernard Schoenmakers kon de kerk slechts gedeeltelijk bouwen: voor het schip en de toren was namelijk geen geld. In de jaren direct na de oorlog waren de middelen er wel en kon het kerkship voor de bloeiende parochie aangebouwd worden. Het was na de St. Jan de grootste kerk van de stad.

Ruim 20 jaar later was het secularisatieproces ook hier merkbaar. Na de fusie met de buurparochie van Sint Antonius, de Muntel, bleek het schip van de Sacramentskerk groot genoeg om de kerkgangers van de twee parochies te bedienen. Het transept bleef in tact maar werd niet meer gebruikt. Enkele jaren later werd de Antoniuskerk gesloopt.

In 2001 onderging de Sacramentskerk hetzelfde lot. Na de sloop verrees op dezelfde plek een nieuwe kleine kerkruimte. Dit was nu het centrale punt voor de parochianen van de Muntel en de Vliert.

Ik heb getracht de geschiedenis van deze kerk en de daarbij behorende gemeenschap te beschrijven. Dit was niet mogelijk geweest zonder de welwillende medewerking van het kerkbestuur van de Sacramentsparochie. Speciaal de heer Verdonk ben ik erkentelijk voor zijn sympathieke medewerking.

Sint-Michielsgestel 2012

Geert Donkers

-INHOUDSOPGAVE

-Voorwoord

1. Een nieuwe parochie	p. 3
- locatie	
- voorbereiding	
- architect	
2. Stichting van de parochie en de kerk: 1933-1947	p. 6
- de bouw van de kerk	
- de consecratie van de kerk	
- kerk en kunst	
- scholen, fraterhuis, parochiehuis	
3. Uitbreiding van de kerk: 1947-1970	p. 12
- de parochie in en na de oorlog	
- kerk en kunst	
- scholen	
- het einde van een tijdperk	
4. Fusieperikelen: 1971-2001	p. 18
- fusieparochie Muntel/Vliert: bouw en sloop	
- een fusiepoging;	
- sloop van de Sacramentskerk; een nieuwe kerkruimte	
5. Besluit	p. 23
-Bronnen en literatuur	p. 24
-Bijlage	p. 25

1. EEN NIEUWE PAROCHIE

-Locatie

In de twintiger jaren van de vorige eeuw werd aan de noordzijde van de stad een nieuwe stadsuitbreiding gerealiseerd: de Muntel. De bodem werd opgehoogd en er vond een grote bouwactiviteit plaats. De St. Antoniuskerk met pastorie werd gebouwd en het aanpalende klooster aan de Nemiusstraat. Ook voor de Koninklijke school voor Kunst, Techniek en Ambacht aan het Duhamelplein (nu Kapelaan Koopmansplein) was een behoorlijke ruimte gereserveerd. De woningen in de nieuwe wijk werden voor een groot deel door woningbouwverenigingen tot stand gebracht.

Na 1930 werd aansluitend op de Muntel nog meer grond opgehoogd: het gebied rond de Graafseweg en de Vliert werd rijp gemaakt voor bebouwing. Dit terrein sloot aan bij het reeds voor een deel bebouwde terrein aan de overzijde van de Orthenseweg.

In een brief aan burgemeester en wethouders verwoordde het kerkbestuur in oprichting het stichten van een nieuwe parochie als volgt: 'De groote uitbreiding der stad door den bouw van honderden woningen op Muntel, Vogelwyk en andere nieuwe uitbreidingsterreinen heeft er toe geleid, dat de bestaande Parochie van St. Pieter zoozeer in zielental is toegenomen, dat het voor de Geestelykheid dier Parochie op den duur niet goed mogelijk is op behoorlyke wyze in de zielzorg der haar toevertrouwde geloovigen te voorzien, zoodat de noodzakelyke behoefte gevoeld werd een nieuwe Parochie te stichten, waartoe dan zullen behooren de bewoners van dat gedeelte van St. Pieter, dat over de Zuid Willemsvaart is gelegen met als grens voor de Parochie v.d. Muntel, de as van den weg der van Ysselsteinstraat en Arnoud van Gelderstraat'.¹

Kaartje van de gerealiseerde en geplande stadsuitbreiding aan de noordzijde van de stad: de Muntel, de Graafsewijk en de Vliert. 1934. (Stadsarchief SA)

¹ Parochiearchief (PA), brief 29-11-1933. Het parochiearchief bestaat uit een, niet genummerde, verzameling dozen, ordners, fotoboeken en doopboeken. Onderdeel van het parochiearchief is het Memoriale Parochiae S.S. Sacramenti (MP). In de noten wordt het Memoriale Parochiae apart vernoemd.

Het westelijk deel van de Muntel was derhalve onderdeel van de parochie van St. Pieter. Het gebied van voornoemde straten tot aan het complex van R.K. Woningbouwvereniging Mgr. Prinsen aan de Citadellaan/Willem van Nassaulaan kwam bij de nieuwe parochie. Ook het 'hofje' naar ontwerp van architect H. Valk aan de Citadellaan maakte er deel van uit. Evenals de Vogelwijk en de Duliwijk.

Aan de Orthenseweg en enkele straten daarachter bouwden de aannemers Van Dun en Van Liempt begin jaren dertig een aantal woningen. De heren waren tevens directeur van de exploitatiemaatschappij die de woningen verkocht. Uit de eerste letters van de achternamen ontstond de naam: Duliwijk.

Iets meer naar de Dieze toe, aansluitend aan de Duliwijk, was de Vogelwijk in aanbouw. In de Vogelwijk, ook wel Siberië of de Siep genoemd, werden woningen gebouwd voor grote gezinnen. Deze gezinnen waren afkomstig uit slechte, vaak onbewoonbaar verklaarde, huizen in de binnenstad. Door de concentratie van bewoners met een problematische achtergrond stonden de wijk en zijn bewoners niet al te best bekend. Aanvankelijk stonden er 72 huizen, later zouden het er ongeveer 200 zijn. De wijk was onder andere van de Duliwijk gescheiden door een aantal scholen en door het Paschalishuis. Aan de toegang van de wijk werd later zelfs een politiepost gevestigd. In de Vogelwijk stond een houten kerkje. Hier werd voor de bewoners de mis gelezen. Het gebouwtje diende tevens als patronaat. Na de bouw van de Sacramentskerk werd het noodkerkje afgebroken.

In 1934 werd op het terrein van de Vogelwijk een woonwagenkamp ingericht. De zielzorg werd op verzoek van de R.K. vereniging 'Het Woonwagenwerk' en met instemming van de overste van de orde van de kapucijnen toebedeeld aan een pater kapucijn. De parochiegeestelijkheid ging hiermee ook akkoord. De bevoegdheden van de pater zouden op een ander moment worden vastgelegd.²

Een braakliggend perceel aan de noordzijde van de Van Lanschotlaan grenzend aan de Sonniusstraat en Antoon der Kinderenlaan werd door het bisdom en de pastoor als meest geschikte locatie voor de nieuwe kerk en pastorie beschouwd. In de straten in de omgeving van de geplande kerk werden in de loop van de dertiger jaren veel nieuwe woningen gebouwd.

Zo werd het blok huizen aan de Sonniusstraat en de Orthenseweg gebouwd, evenals de woningen aan de Ophoviuslaan en Frederik Hendriklaan. Blijkens een krantenadvertentie was de nabijheid van de Sacramentskerk een aanbeveling om een fraai huis aan de Antoon der Kinderenlaan te kopen.³

-Voorbereiding

Op 13 juli 1933 kreeg de eerwaarde heer B.J.M. Schoenmakers, kapelaan in de H. Hartparochie te Helmond, de eervolle opdracht om een nieuwe parochie te stichten in de Vliert te 's-Hertogenbosch. Op zondag 12 november werd middels een schrijven van Mgr. Arnoldus Diepen, bisschop van 's-Hertogenbosch, de start van de nieuwe parochie in de kerk van St. Pieter aangekondigd. Gelijkzeitig met de aankondiging werden de twee kerkmeesters, Chr. Van Alem en B. Teurlings, bekend gemaakt. Dit alles werd door het bisdom officieel gepubliceerd in het bisdomblad de Sint Jansklokken.⁴

Het kerkbestuur ging aan de slag met de voorbereidende werkzaamheden. Men legde contacten met het gemeentebestuur, ging op zoek naar middelen en men zocht een architect aan.

In de reeds aangehaalde brief van het kerkbestuur aan het college van Burgemeester en Wethouders vroeg de pastoor om een financiële bijdrage ten behoeve van de stichting van de nieuwe kerk. Voor het college moest het duidelijk zijn dat de bewoners van dit stadsgedeelte niet noemenswaardig in de

² PA, brief 22-12-1933

³ Noordbrabantsch Dagblad Het Huisgezin, 22-04-1936

⁴ MP, p. 2-4

hoge kosten zouden kunnen bijdragen. Bovendien was er een groot stedelijk belang aan deze nieuwe parochie verbonden. Door een versterking van het godsdienstig leven werd onvermijdelijk de maatschappelijke orde bevorderd. Het kerkbestuur stelde voor om de benodigde gronden voor kerk, pastorie en het later te stichten parochiehuis voor de helft van de prijs ter beschikking te stellen. Bovendien vroeg men een eenmalige bijdrage in de stichtingskosten van f. 10.000. Soortgelijke subsidies waren namelijk ook verstrekt aan eerder gebouwde kerken in de uitbreidingsgebieden.⁵ In de gemeenteraad werden de brief en de daarbij gevraagde faciliteiten uitvoerig besproken. Vanuit verschillende fracties was er kritiek op de subsidieaanvraag. Men stelde onder meer vragen bij de grondwettelijke scheiding tussen kerk en staat. Voorts waren enkele raadsleden het niet eens met de voorwaarde dat er gebouwd zou worden met katholieke aannemers en katholieke arbeiders. De krant gaf een uitvoerig verslag van de raadsvergadering en van de positieve uitslag van de stemming.⁶ Officieel werd het besluit van de gemeenteraad vastgelegd in de handelingen. De gemeenteraad stelde ongeveer 7000 m² grond beschikbaar voor f 7 per m², zijnde de helft van de prijs. Verder ging de raad akkoord met een subsidie van f. 10.000 als tegemoetkoming in de bouwkosten van de kerk en pastorie.⁷

-Architect

Op 16 juli 1933 feliciteerde architect Jan van der Valk pastoor Schoenmakers met zijn benoeming tot pastoor. Tegelijk beval Van der Valk zich gaarne aan. 'U kent mijn werk en mijn persoon', schreef hij.⁸ Van der Valk en Schoenmakers kwamen inderdaad beiden uit Tilburg. Naar alle waarschijnlijkheid kende pastoor Schoenmakers de villa's en stadshuizen die Jan van der Valk in Tilburg had gerealiseerd. Bovendien ontwierp Jan van der Valk sociale woningbouw en religieuze gebouwen. Een bekend voorbeeld was de kerk van O.L. Vrouw van Goede Raad aan de Broekhovenseweg in Tilburg. Deze kerk uit 1913 werd geprezen om de architectonische en liturgische vernieuwing.

Jan van der Valk was in 1873 in Delfshaven geboren en vestigde zich in 1900 in Tilburg. Hij had in de jaren dertig dus al een lange staat van dienst. Ook buiten Tilburg kreeg hij opdrachten. Zo bouwde hij in Maliskamp de kerk van de Heilige Bernadette voor de broer van pastoor Schoenmakers en in 's-Hertogenbosch het 'Sint Josephhuis' een weeshuis aan het Muntelbolwerk. Schoenmakers informeerde bij de broeders van O.L. Vrouw van Lourdes in Dongen – zij beheerden het Sint Josephhuis- naar hun ervaringen met architect Van der Valk. De overste verzekerde de pastoor, dat hij goede ervaringen met de architect had en alleen positieve berichten kon geven.

Op 2 november 1934 passeerde, tegen een vriendenprijs, de acte bij notaris J. Hofhuis. In december volgde de aanbesteding van het grondwerk. Voor f. 10.870 werd het heiwerk gegund aan N.V. Nederland uit Nijmegen. Daarna volgde al snel de aanbesteding voor de bovenbouw. Van de 30 inschrijvers bleek de offerte van de firma Pennings en Lamoen uit St. Michielsgestel de laagste. Het werk werd aanbesteed voor f. 92.900. De eerste paal ging op maandag 18 maart de grond in. Het grondwerk werd in vier weken voltooid. Op 11 april heide men de laatste van de 135 palen.

⁵ PA, brief 29-11-1933

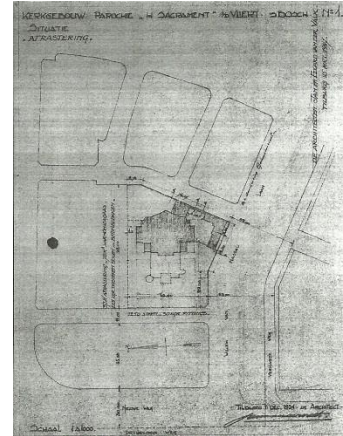
⁶ Noordbrabantsch Dagblad Het Huisgezin 27-06-1934

⁷ Stadsarchief (SA), dossiernr. 36384, bijlagen 1934, no. 97

⁸ PA, brief 16-07-1933

Eerste steenlegging door Mgr. Diepen (PA)

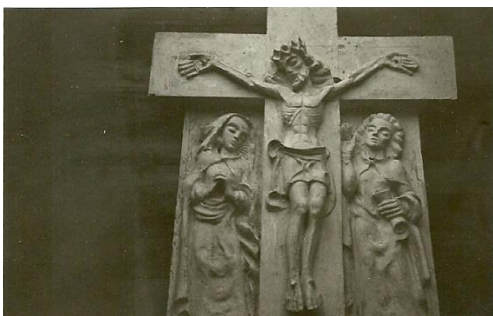
J. v.d. Valk: situatieschets van de kerk (PA)

De bisschop van 's-Hertogenbosch legde op 17 juni 1935 de eerste steen voor de nieuwe kerk. De (vertaalde) tekst op de steen luidde: 'Eerste steen gelegd door de hoogwaardige A.F. Diepen bisschop van 's-Hertogenbosch op 17 Juni in het jaar van onze Heer 1935'. Bij de plechtigheid hielden de burgemeester en de pastoor een korte toespraak. In het Memoriale Parochiae schreef de pastoor naar aanleiding van de eerste steenlegging een persoonlijke ontboezeming. Hem wachtte weliswaar een zware taak, maar 'in 't moeilijke ligt ook het schoone: het arme volk den waren rijkdom des levens te mogen brengen'.⁹

2. STICHTING van de PAROCHIE en de KERK: 1933-1947

-De bouw van de kerk

Architect Jan van der Valk¹⁰ ontwierp een gebouw dat gekenmerkt werd door soberheid en rust: 'rechte, strakke lijnen, die in het perspectief elkander oplossen, in lengte en breedte zuiver "afgewogen" ramen en op het niet te steil glooiende dak een landelijk torentje met rood koper bekleed'.¹¹ De soberheid kwam verder tot uitdrukking in de minimale versiering van het exterieur.

Calvarie, J. Uytterwaal (PA)

Sacramentskerk, 1935 (SA)

⁹ MP, p.1. De steen is ingemetseld in de gevel van de huidige kerkruijnte.

¹⁰ Het archief van Jan van der Valk berust in Tilburg bij het Regionaal Archief, archiefnr. 1255. Het archief van de Sacramentskerk, 1934-06, bevat 6 ongenummerde dozen met tekeningen. De tekeningen zijn zowel uit 1934 als uit 1948/1949.

¹¹ Noordbrabantsch Dagblad Het Huisgezin, 02-04-1936

Alleen in de achtergevel van het priesterkoor werd onder de daklijst een gebeeldhouwde calvarie aangebracht en boven de toegangsdeuren een schildering. De bouw werd uitgevoerd in baksteen. Met de rondboogvorm van de ramen had de architect zich laten inspireren door de romaanse architectuur. Diezelfde rondbogen paste de architect ook toe in het interieur. Het priesterkoor werd aan de achterzijde afgesloten door gemetselde bogen. 'De ruimte boven deze, evenals die boven de nissen, waarin de zijaltaren zijn opgericht, is gedeeltelijk gepleisterd, in afwachting van het tijdstip waar milde gevers den pastoor zullen verrassen met schenkingen, waardoor het mogelijk zal zijn ze te beschilderen'.¹² Het priesterkoor was bijna even breed als het 45 meter brede schip. Het altaar werd op een podium geplaatst en was zichtbaar vanaf elke plaats in de kerk. De architect meldde dit trots aan de pastoor en kwam zo tegemoet aan de wensen van de liturgische beweging. 'Alle plaatsen zien de priester aan het Hoogaltaar en op de ambo's, terwijl slechts 220 personen niet de BEIDE zijaltaren kunnen zien'.¹³ Er werden 1216 zitplaatsen gepland.

Het ruime zicht werd mede bevorderd door het ontbreken van zuilen. Van der Valk ontwierp daarom een imposante balkenconstructie, die de ruimte overspande. De grote houten spanten liepen van de hoeken naar het centrum. De spanten werden bruin gebeitst en harmonieerden prachtig met de Brabantse steen in rode en gele tint van de wanden. Aan de kopse kanten van het transept bevonden zich de biechtstoelen en waren de toegangsportalen.

Het viel de pastoor en de architect zwaar om te besluiten dat de kerk slechts deels gebouwd kon worden. Het gebrek aan middelen stond een volledige bouw in de weg: slechts een travee van het schip kon worden uitgevoerd. De rest van het schip en de toren moesten wachten op betere tijden. In het schip werd een provisorische wand gebouwd, die eenvoudig te verwijderen was op het moment dat de kerk afgebouwd zou worden. Op 28 oktober 1935 waaide de noodgevel in een storm om. De verzekering dekte gelukkig de schade van 2000 gulden.

De vlag ging in top op 14 december 1935. De pastoor berichtte dat elk van de werklieden f.1,- kreeg en de uitvoerder f.2,50. Voor de opzichter en de aannemers was er een kist sigaren.¹⁴

De pastorie werd vanaf 14 april 1936 door de pastoor zonder enig vertoon betrokken. Hij nam afscheid van de zusters van Schijndel bij wie hij tijdelijk in hun klooster aan de Nemiusstraat had gewoond.

-De consecratie van de kerk

'Voor pastoor Schoenmakers is de dag van heden de bekroning van met liefde gedanen arbeid voor de tot standkoming van de kerk'.¹⁵ De krant berichtte uitvoerig over de 'luisterrijke' kerkconsecratie op 22 april 1936. De inzegening geschiedde door de bisschop van 's-Hertogenbosch Mgr. A.F. Diepen. Hij werd geassisteerd door pastoor B. Schoenmakers, zijn drie priesterbroers, de kapelaans en andere geestelijken uit de buurparochies. De plechtige H. Mis werd bijgewoond door talloze genodigden. Er waren vertegenwoordigers van het gemeentebestuur, bouwers van de kerk, familieleden en natuurlijk veel parochianen. Het parochieel zangkoor voerde onder directie van de heer Thissen de missa 'Lauda Sion' van Hub. Cuypers uit.

¹² ibidem

¹³ PA, brief 05-07-1934

¹⁴ MP, p.13

¹⁵ Noordbrabantsch Dagblad Het Huisgezin 23-04-1936

Consecratie van de kerk (PA)

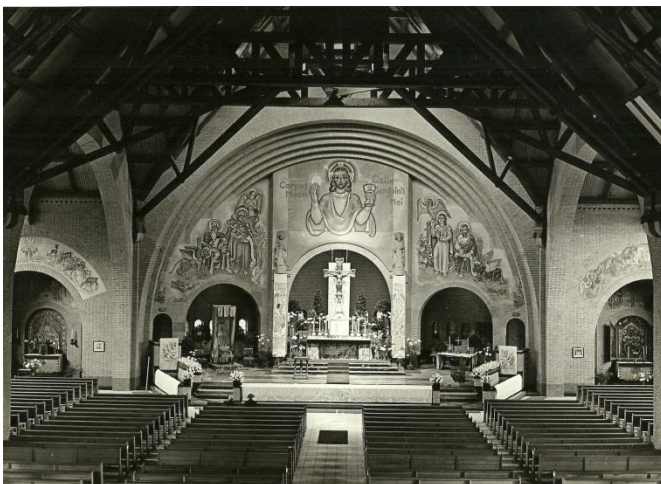
Noodkerkje in de Vogelwijk (SA)

Na de plechtigheden werd de bisschop en zijn gevolg door een stoet van bruidjes naar de pastorie begeleid. Daar volgde een druk bezochte receptie en, later, een diner voor een kleine groep genodigden.¹⁶

Na enige tijd maakte de pastoor de balans van zijn jonge parochie op. Zijn eerste assistent werd pater van Benthem, de toekomstig pastoor van Deuteren. In hetzelfde jaar nog werd J. van Bakel de eerste kapelaan. Als kerkmeesters waren benoemd de heren C. van Alem, B. Teurlings, H. Krijgsman en H. Mackay. Het aantal 'zielen' in de parochie bedroeg 3169, waarvan 1675 communicanten. Op 12 mei werd het 1^e huwelijk ingezegend, op 4 juni vierde men de Eerste H. Communie met 80 kinderen en op 26 juli was de viering van de Plechtige Communie.

-Kerk en kunst

Ondanks het minder goede financieel gesternte waaronder de Sacramentskerk gesticht werd, wist het kerkbestuur een aantal opmerkelijke kunstwerken aan de architectuur toe te voegen. Twee kunstenaars vervolmaakten in de beginperiode de kerkruimte: de beeldhouwer Jo Uyterwaal en de schilder Toon Ninaber van Eyben.

Priesterkoor (PA)

Balkenconstructie (PA)

Jo Uyterwaal (1897-1972) hakte de reeds genoemde calvarie aan de buitenzijde van het koor. Verder vervaardigde hij de manshoge beelden van Petrus en Paulus aan weerszijden van de boog boven het

¹⁶ Ibidem; MP, p.16

hoofdaltaar. Ook de beelden van Johannes Nepomuk en van de pastoor van Ars waren van zijn hand. Voor het linker zijaltaar maakte hij het H. Hartbeeld.

Jo Uyterwaal, die zijn opleiding in Utrecht kreeg, werkte in zijn kerkelijke kunst in een traditionele, realistische stijl met een lichte stilerings van de vormen. Zijn kunst kenmerkte zich door een dienend karakter.¹⁷ De beelden voor de Sacramentskerk werden in 1936 door een anonieme weldoener geschonken.

Toon Ninaber van Eyben (1896-1977) ontwikkelde zich na zijn opleiding aan de Haagse academie tot een zeer veelzijdig kunstenaar en leraar. Hij was schilder, beeldhouwer, glazenier en hij maakte mozaïeken.

Zijn veelzijdigheid toonde hij in de Sacramentskerk in diverse kunstwerken. Het meest in het oog springend waren de forse schilderijen in de bogen boven het priesterkoor. Centraal stond een Christus Eucharisticus met hostie en kelk. Aan de linker- en de rechterkant van Christus werd de tekst 'Corpus Meum' en 'Calix Sanguinis Mei' geschilderd. Deze voorstelling en tekst refereerden aan de naam van de kerk, het allerheiligst sacrament of de eucharistie. Ninaber van Eyben liet zich hier duidelijk inspireren door de Pantocrator in sommige romaanse kerken. Op de boogvelden aan weerszijden werden de vier evangelisten uitgebeeld: links Marcus en Mattheus, rechts Johannes en Lucas. Alle vier waren meer dan levensgroot geschilderd en afgebeeld met hun traditionele symbolen. De schildering was een cadeau van de parochie ter gelegenheid van het twaalf en een half jarig priesterfeest van de pastoor op 6 december 1937.¹⁸

Mariadrieluik, T. Ninaber van Eyben (T. Janssen)

Doopvont (S. Beekwilder)

De muurschilderingen, die Ninaber van Eyben maakte in de Mariakapel, dateerden uit 1941. De kroning van Maria met musicerende engelen werd op de boog boven de kapel geschilderd. Op de achterwand van de kapel werd een calvarie uitgebeeld. Op het altaar plaatste hij een drieluik met een Maria met kind en musicerende engelen. Het altaarstuk werd bekroond door twee koperen engelen die een kroon dragen. Het drieluik werd vervaardigd in opaline.

De monstrans voor de nieuwe kerk werd naar een ontwerp van Ninaber van Eyben door de firma Kloosterman uit Tilburg uitgevoerd. De edelstenen waren deels afkomstig uit een collier van de moeder van de pastoor.

¹⁷ Jo Uyterwaal werkte ook vaak samen met architect Sybold van Ravesteyn aan stationsgebouwen.

¹⁸ MP, p.19. De prijs was f. 1300.

Voor zes rondboograampjes achter het hoofdaltaar tekende Ninaber van Eyben het ontwerp: de zes overige sacramenten. De gebrandschilderde raampjes in de ruimten van de zijaltaren waren ook van zijn hand.

Uit een donatie van de firma W. Schoenmakers en Zn te Tilburg kon de rouwersiering voor de kerk worden aangeschaft. Het ontwerp was van architect Jan van der Valk. De architect ontwierp tevens voor de doopkapel een hekwerk om de kapel af te sluiten. Het ontwerp van de doopvont was ook van zijn hand. Het koperen deksel werd uitgevoerd door de firma H. Teulings uit 's-Hertogenbosch.¹⁹

Architectuur, schilderijen en beelden vormden gezamenlijk een harmonieus geheel. Deze kerk was een goed voorbeeld van de opvattingen over kerkelijke kunst uit de jaren dertig.

Toon Ninaber van Eyben vestigde zich in Boxtel. Hij was docent in 's-Hertogenbosch en Boxtel en voerde onder andere opdrachten uit aan verschillende gebouwen. Ook bij de tweede fase van de bouw van de Sacramentskerk was hij betrokken.

-Scholen, fraterhuis, parochiehuis

Een van de belangrijke taken waar een pastoor zich voor inzette was de zorg voor goed katholiek onderwijs in de parochie. Pastoor Schoenmakers ging voortvarend te werk. In 1937 werd de bouw van enkele scholen aanbesteed. Aan de rand van de Vogelwijk waren een jongens-, een meisjes-, en een kleuterschool gepland en aan de Aartshertogenlaan nog een jongensschool.

De scholen werden ontworpen door architect P. Knoers in samenwerking met de architecten Baeten en Evers. De bouw verliep voorspoedig: begin september gingen de scholen van start. De bisschop kwam op 11 september naar de parochie om de scholen in te zegenen. Na de H. Mis trok men in processie naar de Pius X-school aan de Aartshertogenlaan voor de plechtige inzegening. Daarna volgden de plechtigheden op de Tarcisius- en Lidwinaschool in de Vogelwijk.²⁰

Deze scholen hadden een ingang aan de kant van de Vogelwijk en aan de Kogelbloemstraat. De kleuterschool met name werd bezocht door kinderen uit de Vogelwijk en uit de rest van de wijk. De leerkrachten op de kleuter- en meisjesschool waren zusters van de Choorstraat. Het bestuur van de congregatie deed een toezegging aan de pastoor om zo spoedig mogelijk nog een kleuter- en meisjesschool in de parochie te stichten.

De jongensscholen werden bestuurd door de St. Jansstichting. Het onderwijs werd verzorgd door de fraters van Tilburg. De fraters zouden gehuisvest worden in een nieuw te bouwen fraterhuis naast de kerk in de Sonniusstraat.

De fraters die in 1937 aan de slag gingen aan de jongensscholen werden aanvankelijk ondergebracht in een drietal nieuwgebouwde huizen aan de Antoon der Kinderenlaan. Hun voorlopig onderkomen werd door de pastoor ingewijd en in de provisorische kapel droeg hij de eerste H. Mis op.

In februari 1938 werd de grond voor het fraterhuis gekocht. In zijn contact met het hoofdbestuur van de fraters in Tilburg trachtte pastoor Schoenmakers architect Jan van der Valk naar voren te schuiven als architect van het fraterhuis. Het bestuur van de fraters koos echter voor een 'eigen' architect: Constant Panis. Hij had in Tilburg, tot grote tevredenheid, al een fraterhuis gebouwd. De pastoor verzuchtte dat 'mijn ideaal verloren ging om 'n architectonisch juist complex te krijgen'.²¹

¹⁹ De gegevens zijn ontleend aan 3 inventarisaties: PA, 24-02-1959; Bisdomarchief (BA), 17-01-1977; SKKN 25-02-1999.

²⁰ De scholen in de Vogelwijk werden tussen 1972 en 1975 opgeheven. De Pius X-school in 1980.

²¹ MP, p.21, 22

Het fraterhuis werd aanbesteed voor f.106.700 en gegund aan aannemingsbedrijf gebr. Struycken. Op 1 oktober 1939 betrokken de fraters hun nieuwe huis en op 21 oktober kwam de bisschop, Mgr. Diepen, het klooster inzegenen. De patroon van het huis werd Leonardus van Veghel, een van de martelaren van Gorcum en afkomstig uit 's-Hertogenbosch. Zijn beeltenis werd boven de ingang geplaatst. Het beeld werd ontworpen door de beeldhouwer Manus Evers.

Fraterhuis, Sonniusstraat (SA)

Paschalishuis (SA)

Het fraterhuis werd een sober bakstenen gebouw met drie etages. De ruimten van het klooster werden in een vierkant gesitueerd rondom een binnentuin. Aan de achterzijde werd op de tweede verdieping een fraaie kapel ontworpen. Ook hier werd schoonmetselwerk en geglazuurde steen toegepast. De kapel kreeg een houten gewelf. In de glas-in-lood raampjes waren religieuze symbolen verwerkt. Bijzonder in het interieur was de kruisweg, die in terracotta vervaardigd werd door Jac. Maris. Maris beeldde geen gangbare taferelen uit, maar van elke scene een fragment. Ter weerszijde van het koor bevonden zich twee reliëfs van gebakken klei. Achter het altaar plaatste men een expressief crucifix. Opvallend was de eenvoudige doch harmonieuze inrichting van de kapel.

Op 15 januari 1938 werd begonnen met de bouw van het Paschalishuis. Het jeugd- annex parochiehuis werd niet bij de kerk gebouwd maar op de grens van de Vogelwijk en Duliwijk. In 1934 was er al een plan om de gebouwen van de voormalige NV. IJzerconstructiefabriek 'Maatschappij Nederland' te verbouwen. Het werk zou in deze moeilijke economische tijd door jeugdige werklozen uitgevoerd worden. Van de discussie in de gemeenteraad deed de krant uitvoerig verslag.²² Toen dit plan niet haalbaar bleek, werd na jaren een nieuw gebouw gerealiseerd door de gemeente met een subsidie van het ministerie. De Paschalisstichting ging het gebouw huren van de gemeente, steeds voor een termijn van 5 jaar. Vooral de bewoners van de Vogelwijk hadden profijt van het gebouw. Behalve een grote zaal met een toneel was er een werkplaats voor jongens en een naaikamer en keuken voor de meisjes. De plechtige inzegening werd op 9 oktober 1939 in tegenwoordigheid van vele genodigden door de bisschop verricht. De pastoor tekende aan 'dat alle kwesties en onaangenaamheden welke aan de oprichting verbonden waren achter den rug zijn'.²³

3. UITBREIDING van de KERK: 1947-1970

²² Noordbrabantsch Dagblad Het Huisgezin, 23-10-1934

²³ MP, p. 25

-De parochie in en na de oorlog

In het parochie memoriaal noteerde de pastoor de in zijn optiek belangrijke zaken van zijn parochie. De volgende items kwamen hierbij aan de orde. Voor zover mogelijk ging het gewone parochieleven tijdens het begin van de oorlogstijd door. Zo kreeg het kerkbestuur van het bisdom een grenscorrectie door: het gebied tussen de Aa en het kanaal ging terug naar de parochie van St. Pieter. Tijdens de kerstdagen was er een expositie van kerstgroepen in de kerk en werd onder grote belangstelling het kerstspel 'Het Godskind' opgevoerd door een groep parochianen.

Naast de oprichting van de 'meicongregatie' met 60 deelnemende jonge vrouwen en de oprichting van de 'H. Familie' met 165 leden schreef de pastoor in 1941 dat de oorlog voelbaar begon te worden. Kolenschaarste en moeilijkheden over collectes en preken door de bezetter drukten op de parochiegemeenschap. Anderzijds bracht de oorlog 'de mensen dichter bij God en dichter bij elkander'.²⁴

In 1942 en 1943 waren de berichten in het memoriaal vooral op de oorlogssituatie gericht. De vordering van het fraterhuis en de scholen door de bezetter en het verbod op het jeugdwerk in de parochie waren voor iedereen voelbaar. Andere zaken gingen gewoon door: huizen aan de Rijckevorsel van Kessellaan en Jacob van Oudenhovenstraat werden opgeleverd en kapelaan Van Bakel ging naar Eindhoven. Hij werd vervangen door kapelaan Van Kemenade.

In het laatste oorlogsjaar, 1944, kwam de oorlog echt dichterbij. De slag om Arnhem was mislukt in september. Er vielen granaten op de stad. In de kelder van de kerk en de sacristie zochten veel mensen een schuilplaats. In oktober viel er een granaat bij de pastorie en een op en door het dak van de kerk. De schade was groot en de kerk werd tijdelijk gesloten. In de periode hierna waren er nog meer inslagen. Voor het herstel van de kerk werd een collecte gehouden. De opbrengst was f. 6000. Begin december was het dak provisorisch gemaakt.

Het noodlot sloeg echter net voor Kerstmis toe. Een neergestorte V1 richtte een grote verwoesting aan op de hoek Frederik Hendriklaan en Antonius van Alphenstraat. Er waren 19 doden te betreuren en een reeks huizen was weggevaagd. De kerk werd ook weer beschadigd: 'pannen weg, ramen stuk'.²⁵

In de eerste maanden van 1945 was er nog regelmatig granaatvuur van 'over de Maas' met de nodige slachtoffers. Door materiaalgebrek in deze tijd van schaarste bestond er weinig hoop op een snelle restauratie van de kerk. Met enkele noodvoorzieningen werd de ergste schade gerepareerd. Het definitieve herstel, geschatte schade ruim f. 40.000, werd enige tijd uitgesteld.

Van 5 tot 15 oktober 1946 begon de pastoor aan de geestelijke 'restauratie' van de parochie met een H. Missie onder leiding van enkele paters kapucijnen. Het was een groot succes, getuige de volle kerk elke dag. Voorts had de pastoor veel werk met het heroprichten van in de oorlog verboden verenigingen.

-Kerk en kunst

In de loop van het jaar 1948 constateerde de pastoor dat de parochie groeide en dat vergroting van de te kleine kerk noodzakelijk werd. Het uitbreidingsplan van de architecten Jan en Eduard van der Valk

²⁴ MP, p. 28,29

²⁵ MP, p. 30-38

werd in eerste instantie door het bisdom als te luxueus afgekeurd. Na enkele aanpassingen volgde de goedkeuring.²⁶

De Sacramentskerk van west naar oost, 1951

(PA)

Een groter probleem vormde het ministerie van Wederopbouw. Het kerkbestuur kreeg namelijk te horen dat er van bouwen in 1949 geen sprake kon zijn. Terwijl het bestuur zijn hoop had gesteld op 1950, kwam alsnog tot ieders grote verrassing het fiat voor de aanbesteding binnen via het bisdom.²⁷ De architect had in zijn begroting voor de uitbreiding een bedrag beraamd van f. 242.335. Naast de aanvraag van een renteloze lening bij het bisdom en een verzoek om een bijdrage bij het St. Lambertusfonds voor arme kerken zond de pastoor, namens het kerkbestuur, een brief met een subsidieverzoek aan het college van B & W van 's-Hertogenbosch. 'Het morele-godsdienstige en ook stedelijk-bouwkundige belang der uitbreiding onzer kerk behoeft ik Uw geacht college niet onder ogen te brengen, daar naar onze stellige overtuiging U hiervan evenzeer doordrongen bent als wijzelf'. Bovendien stelde de pastoor dat 'een groot deel der parochie de z.g. "Vogelwijk", eerder een financieele last dan wel een ondersteuning genoemd mag worden'. Het gevraagde bedrag was f. 25.000 groot.²⁸

In het raadsbesluit van 30 maart 1950 ging de gemeenteraad akkoord met het bedrag. Nadat ook Gedeputeerde Staten overtuigd waren van de noodzaak van de kerkuitbreiding, omdat het aantal

²⁶ Zie noot 10; zoon Eduard van der Valk was inmiddels compagnon van zijn vader Jan.

²⁷ MP, p. 50-52; BA brief

²⁸ SA, brief 22-12-1949

parochianen was gegroeid van 2200 naar 7000, was de kwestie geregeld. Uiteraard was de dankbrief van de pastoor van 3 juli zeer positief.²⁹

De openbare aanbesteding werd begin december 1949 gegund aan de firma Naber uit Tilburg. Het werk kon beginnen: de kerk werd vergroot met 476 zitplaatsen ofwel drie traveeën van het schip, een doopkapel en een devotiekapel en een toren van 27 meter.³⁰

Ondanks vertraging in de levering van de heipalen en de aanhoudende vorst werd op 23 februari 1950 de eerste paal geheid. Half april werd het beton voor de fundering gestort. Bij het zilveren feest van de pastoor op 6 juni werd een oorkonde ingemetseld. Hoewel begin oktober de vlag in top ging, stakte het werk in december door invallende vorst. 'Nu staat ze met spanten en gordingen open en bloot aan 't weer', schreef de pastoor en '1951 zal naar wij hopen worden bestempeld als het jaar der plechtige ingebruikneming!'.³¹

In de loop van april 1951 naderde de bouw haar voltooiing. Het nieuwe orgel, een geschenk bij het zilveren jubileum van de pastoor, werd door de firma Verschuieren uit Heythuizen geïnstalleerd. Op 25 mei kwam vicaris Mgr. Hendriks naar de Vliert om het orgel en de nieuwe klok te zegenen.

De zondag hierna, 27 mei, werd door de bisschop, Mgr. W. Mutsaerts, de eerste plechtige H. Mis gecelebreerd met assistentie van de parochiegeestelijken en oud-kapelaans. Een druk bezochte receptie en een afsluitend diner maakten het tot een feestelijke dag.

In de St. Jansklokken verscheen een artikel over de nieuwe kerk. Vooral de nieuwe verhoudingen dwongen tot grote bewondering. Ook de schilderijen van Ninaber van Eyben werden geroemd. 'Wat heeft deze altaaromlijsting gewonnen, nu de kerk zijn eigenlijke ruimte heeft gevonden'.³²

In de zomer werd het herstel van de kap ter hand genomen. De inslag van de V1 in 1944 had grotere schade aangericht dan gedacht. Het kerkbestuur hoopte dat het Rijk tegemoet zou komen in de kosten. In oktober was ook dit werk geklaard.

Toon Ninaber van Eyben kreeg opdracht de raampjes achter het hoofdaltaar en de beide zijaltaren te vernieuwen. De ramen in de Mariakapel (1946) stelden de geheimen van de rozenkrans voor. De raampjes in de H. Hartkapel beeldden thema's van de H. Hartdevotie uit. Voor deze kapel ontwierp hij tevens een mozaïek van het H. Hart. Op de boog boven het altaar schilderde Ninaber van Eyben in 1948 herten aan de zevenstromenbron. De vernielde ramen met de afbeeldingen van de sacramenten achter het hoofdaltaar werden in 1945 al door de kunstenaar vernieuwd. De pastoor vond ze beter dan de vorige.

De jonge edelsmid Harrie van den Thillart (1915-2009) maakte voor de kerk een meer dan twee meter hoog kruisbeeld in gedreven koper. 'De kruisbalken zijn uitgehold en verbreden zich aan de uiteinden; langs de lengtebalk, rankwerk en gestyleerde vogels'.³³ Kunstcriticus Domien van Gent was lyrisch over het werk. Hij vergeleek de kunstenaar met de gerenommeerde Gebr. Brom. 'Met dit prachtige triomfkruis echter plaatst van den Thillart zich definitief onder de groten', stelde hij.

Van Gent roemde de wijze waarop het corpus uit platen geel koper werd gedreven. Met name de expressie van het hoofd was raak getroffen. 'Dit kruisbeeld is niet zomaar een afbeelding van een

²⁹ SA, diverse brieven, dossiernr. 36384

³⁰ BA, brief 15-11-1948

³¹ MP 1949-1950; opmerking: het parochiememoriaal was van 1949 tot 1965 niet genummerd.

³² St. Jansklokken, nr. 1453, juni 1951

³³ BA, inventaris kerkelijk kunstbezit van de parochie H. Sacrament 17-01-1977

vertrouwde voorstelling, maar een verbeelding, een zinnebeeldig teken, een teken in bezielde materie met enige zin'.³⁴

Harrie van den Thillart gaf na de oorlog als beeldhouwer en edelsmid vorm aan moderne kerkelijke kunst. Hij had onder andere contacten met Jan van der Valk.

Crucifix, H. v.d. Thillart (auteur)

St. Jozef, Jac. Maris (PA)

Doop en vormsel, T. Ninaber van Eijben, glas-in-lood

(S. Beekwilder)

November 1951 meldde de pastoor dat er een 'nieuwe kruisweg opgericht' was. De kunstenaar was P. Cleysen (1909-1977). Nu het nieuwe schip klaar was, was er plaats voor de 14 staties van een kruisweg. Cleysen werkte met crayon op papier. De tekeningen werden op board gelijmd en met vernis gefixeerd.

³⁴ Provinciale Noord Brabantse Courant Het Huisgezin 29-03-1949

Om de staties kwamen lijsten zonder glas. Het contact met deze Tilburgse kunstenaar was via de architect tot stand gekomen.³⁵

Voor de nieuwe devotiekapel leverde de Heumense kunstenaar Jac. Maris (1900-1996) een groot Jozefbeeld. Het beeldde een zittende Jozef uit met het Christuskind staande voor hem. Het beeld werd uitgevoerd in chamotte en was gepolychromeerd. In de zijwand van de kapel maakte Maris twee reliëfs, voorstellende de H. Familie en Jozef in zijn werkplaats. Beide voorstellingen werden ook in chamotte gemaakt en gepolychromeerd.

Marius de Leeuw (1915-2000) vervaardigde in 1958 een muurschildering in het zuidelijk transept van de kerk. In zijn werk, 'Het leven heeft zijn verloop', werd de cyclus van het leven verbeeld: geboorte-gezin-arbeid-onderricht-verdriet-dood. Ook dit werk werd met de sloop van de kerk, helaas, vernietigd.

-Scholen

In en na de oorlog was het aantal parochianen fors gestegen: van 4455 in 1939 naar 6768 in 1950. Ook het aantal kinderen was sterk toegenomen. In 1948 was er voor de bouw van de toegezegde kleuter- en meisjesschool nog geen ruimte in het urgentieplan. Pas in 1950 was de Vliert aan de beurt. Het kerkbestuur reserveerde al wel een stuk grond aan de Aartshertogenlaan voor de toekomstige school. Begin februari 1950 werd de meisjesschool aanbesteed. Architect J. van Halteren tekende voor het ontwerp en aannemer firma Verhagen uit Orthen ging bouwen. 8 september was de school bijna klaar en gingen 4 klassen voor halve dagen naar school. De school bood plaats aan ongeveer 230 leerlingen. De patroonheilige van de school was Maria Goretti.

Vicarus Mgr. Hendrixx kwam begin oktober naar de Vliert om de school in te zegenen. Na een plechtige H. Mis in de kerk volgde onder grote belangstelling de inzegening van de school. De Zusters van de Choorstraat en enkele leken gingen het onderwijs verzorgen. Het schoolbestuur werd gevormd door 'In omnibus charitas'.³⁶

In dezelfde periode waren er gesprekken gaande tussen de kerkbesturen van de Antonius- en Sacramentsparochie en de St. Jansstichting over een op te richten interparochiële jongensschool onder leiding van de fraters van Tilburg. Ondanks wat tegenstand werd door een klein comité alvast een architect gezocht. Het was Edmond Nijsten. In de loop van 1951 begon aannemer Van der Hagen met de bouw van de school aan de Leonardus van Veghelstraat. Op 30 januari 1952 werd de nieuwe school, genoemd naar de stichter van de fraterscongregatie Mgr. Zwijsen, met veel ceremonieel ingezegend. De krant gaf verslag van de handelingen en de volgorde van de sprekers. Mgr. Hendrixx, vicaris en voorzitter van de St. Jansstichting, ging voor bij de plechtigheden. Het was 'een juweel van een school'.³⁷

De formule van zo'n interparochiële school werkte kennelijk niet goed. Deze 'scholenkwestie' zou spoedig leiden tot de stichting van de Canisiusschool in de Muntel, naast de Mgr. Zwijsenschool.³⁸

Voor pastoor Schoenmakers was het hele scholenplan pas gereed toen in 1957, ondanks veel moeilijkheden, de kleuterschool aan de Pieter Borstraat in gebruik werd genomen.

³⁵ MP, 1951; De kosten voor tekeningen en lijsten van de kruisweg bedroegen f. 2500. De kruisweg werd in 1981 verkocht aan de parochie van St. Petrus' Stoel te Antiochië in Berlicum. Zie pagina 26.

³⁶ Provinciale Noord Brabantse Courant Het Huisgezin 06-10-1950. Nu is in het gebouw de Sancta Mariamavo gevestigd.

³⁷ Ibidem 31-01-1952

³⁸ MP, 1952. Beide scholen zijn in 2012 gesloopt t.b.v. een nieuwe school.

-Het einde van een tijdperk

In het parochie memoriaal stelde de pastoor in 1954 en 1955 met grote tevredenheid vast dat de parochie zich had gestabiliseerd. De financiën bleven weliswaar zorgen baren, maar dat was een constante factor. Soms was er een gelukje. De kosten voor een nieuwe cv-ketel werden bijna helemaal gedekt door een gift uit het Lambertusfonds voor arme kerken.

Men organiseerde regelmatig volksmissies of bijeenkomsten voor bepaalde groepen. Kapelaans kwamen en gingen. Tot in 1958 kapelaan Jurriëns werd overgeplaatst, maar niet vervangen wegens een priestertekort.

Een sluimerende wens van het kerkbestuur kwam met enige regelmaat ter sprake: een parochiehuis in de omgeving van de kerk. Het Paschalishuis bleek namelijk nauwelijks door de parochianen bezocht te worden. De gemeente en het rijk zegden een subsidie toe en de fraters waren bereid een stuk van hun tuin af te staan. Bovendien was er een bedrag van f. 10.000 beschikbaar voor dit doel.

Deze geldsom was een cadeau van de gemeenschap bij de viering van de zilveren kerkconsecratie. De bisschop, Mgr. W. Bekkers, was naar de Sacramentskerk gekomen om de pontificale H. Mis mee te vieren bij dit jubileum. Tijdens de receptie in het fraterhuis werd het cadeau aangeboden. Enige tijd later moest de pastoor constateren: 'het nieuwe parochiehuis schiet niet op'. Uiteindelijk zou dit centrum er nooit komen.

Begin jaren 60 constateerde de pastoor een periode van verslapping op geestelijk gebied: een teruggang in het kerkbezoek en een vermindering van deelname aan sommige sacramenten. Ook de kindermis werd minder bezocht. Hoewel dit een algemene tendens was, moest men toch pogingen blijven doen om mensen te trekken. In de vastentijd van 1962 werden er avonden georganiseerd. 'Men zoekt en tast naar 'n zekere weg, men experimenteert op alle mogelijk gebied', verzuchtte de pastoor. Zijn verwachting was dat het concilie uitkomst zou bieden.³⁹

Het jaar 1964 stond in het teken van besluiten die op het concilie genomen waren: de mis met het gezicht naar het volk, het gebruik van de landstaal in de liturgie en het plaatsen van een noodaltaar. Behalve in deze voor iedereen zichtbare vernieuwingen waren er tekenen dat de machtige katholieke zuil aan erosie onderhevig was. In positieve zin werden leken door de kerk en geestelijkheid meer bij de liturgie en het pastoraat betrokken. Vrijwilligers waren meer dan welkom in werk- en gespreksgroepen en parochieraden. In een relatief korte periode was de gangbare gebiedende kerk veranderd in het idee van Gods volk onderweg.

Tegelijk voltrok zich vanuit de maatschappij een proces van secularisatie. Veel gelovigen keerden de kerk de rug toe en veel priesters verlieten het ambt. Andere opvattingen over huwelijk en seksualiteit speelden hier onder andere een rol.

Van datgene dat speelde in de Nederlandse kerkprovincie was uiteraard ook in 's-Hertogenbosch het nodige te merken. In de wijk Muntel/Vliert was de kerkelijke participatie van de parochianen in praktische en financiële zin sterk teruggelopen. De kerkbesturen voerden daarom eind jaren zestig overleg om tot samenwerking te komen. Men zag het als enige manier om als kerkgemeenschap voort te kunnen blijven bestaan. Drie jaar duurde het overleg. De parochies van St. Antonius en het Allerheiligst Sacrament werden samengevoegd tot de parochie Muntel/Vliert. Dit was mede het gevolg van het 'Rapport Kerkopbouw Binnenstad' uit 1970. De parochies van St. Leonardus en St. Pieter werden opgeheven en de St. Josephkerk werd gesloten.

³⁹ MP, 1962

Voor pastoor Bernard Schoenmakers was dit het moment om met emeritaat te gaan. Vanaf 13 november 1933 was hij voor zijn kerk in touw geweest. Op 8 september 1970 werd zijn eenvoudige ontslagbriefje op het bisdom ontvangen. 13 september verleende Mgr. J. Bluysen hem, onder dankzegging, eervol ontslag.⁴⁰

Pastoor B. Schoenmakers

Bij het afscheid van de pastoor verscheen een extra editie van het parochieblad 'Jeugd en Gezin'. Vanuit alle geledingen in de parochie werden bijdragen geleverd over de pastoor. Veel aandacht ging uit naar zijn activiteiten als bouwpastoor en naar zijn sociale en maatschappelijke initiatieven. Pastoor Schoenmakers trok zich terug in Huize St. Lidwina in zijn geboortestad Tilburg.⁴¹

4.FUSIEPERIKELEN 1971-2001

-fusieparochie Muntel/Vliert: bouw en sloop

In het 'Rapport Kerkopbouw Binnenstad' (1970) werd onder meer geconcludeerd dat door veranderingen in de stedelijke samenleving en door vaak willekeurig gevormde parochiegrenzen grotere pastorale gehelen noodzakelijk waren.

Voor het welslagen van de fusie tussen de St. Antonius- en Sacramentsparochie, de eerste in het dekenaat 's-Hertogenbosch, werd voldaan aan een aantal voorwaarden. Op de eerste plaats vormden de pastorale medewerkers een team. Het team bestond uit pastor J. Slaats, teamleider, en de pastores R. Brullemans, A. van de Eynde en W. van Zandvoort. Pastor Slaats was sinds 1967 pastoor van de Antoniusparochie en van het begin af aan betrokken bij het fusieproces. Voorts kwamen in dit proces de kerkbesturen op één lijn. Op kerkbestuurlijk en financieel terrein moest er namelijk veel geregeld worden. Overeengekomen werd dat men voorlopig beide kerken en pastorieën zou blijven gebruiken. Op termijn werd dat echter als, financieel, onmogelijk beschouwd. In een brief deed de bisschop een dringend beroep op alle gelovigen om mee te helpen aan deze vernieuwde opbouw.⁴²

Niet veel later vroeg het kerkbestuur in een uitgebreid schrijven om raad bij de Adviescommissie Kerkopbouw van het dekenaat 's-Hertogenbosch over de twee kerken van de parochie Muntel/Vliert. Het kerkbestuur stelde voor om beide kerken zo spoedig mogelijk af te stoten. De voorkeur ging uit naar een centraal gelegen nieuwe ruimte die geschikt was voor de huidige liturgie. Bovendien gaf het pastorale team aan tussen de mensen in de wijk te willen wonen. 'Onderzocht dient te worden, of dit voorstel van kerkbestuur en pastoresteam realiseerbaar is in de nabije toekomst'.⁴³

⁴⁰ BA, PA

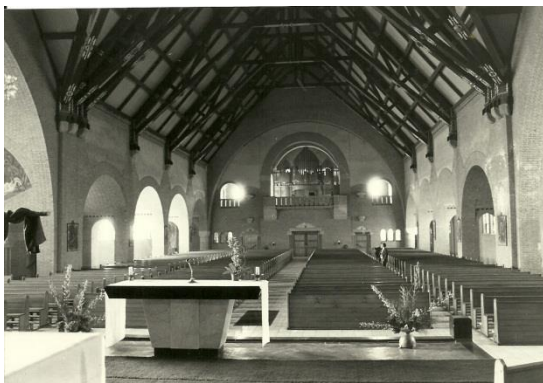
⁴¹ SA, Jeugd en Gezin, jrg. 11, nr.1, sept. 1970; Pastoor Schoenmakers overleed 28-07-1973.

⁴² PA, brief 18-06-1971

⁴³ PA, brief 15-09-1971

De gebouwenkwesitie bleef veel tijd en energie van het kerkbestuur vergen. Op advies van de Dekenale Adviescommissie werd voorlopig besloten de Sacramentskerk te handhaven en de St. Antoniuskerk te sluiten. Om deze leemte voor de 'Muntelparochianen' enigszins op te vullen werd onderzocht of het parochiehuis aan de Jan Schöfflerlaan geschikt te maken was als plaatsvervangende kerkruimte. Uiteindelijk bleek dat niet zo eenvoudig te zijn.

Het Bisschoppelijk Bouwbureau kwam met het advies om de Sacramentskerk te verbouwen. De huidige grootte paste niet meer bij het aantal regelmatige kerkbezoekers. De verbouwing, een scheidingswand ter hoogte van de tweede travee in het kerkship, bood twee mogelijkheden. Of men ging het voorste deel, het transept en koor, gebruiken of men koos voor het schip van de Sacramentskerk. Voor beide mogelijkheden werd een plan gemaakt. Juli 1976 bleek uit een onderzoek onder de parochianen dat 75% voor het aanpassen van de Sacramentskerk was. De voorkeur ging uit naar het gebruik van het schip als nieuwe kerkruimte. Daar was plaats voor ongeveer 460 personen. Op 25 februari 1977 schreef Mgr. Bluyssen aan de parochianen van Muntel/Vliert dat 'het zowel pastoraal als financieel een te grote opgave werd de beide kerkgebouwen van Uw parochie volledig in stand te houden'. De Sacramentskerk zou worden verbouwd en de St. Antoniuskerk werd vanaf 1 april 1977 gesloten voor liturgische diensten. De bisschop vroeg 'om de toekomst met vertrouwen tegemoet te zien'.

Het schip als kerkruimte, nog zonder plafond(PA)

Vooraanzicht

(T. Janssen)

De Sacramentskerk was per 1 april aangepast met behulp van een lening van het bisdom. Achter de scheidingswand in het schip werd een nieuw liturgisch centrum geïnstalleerd. De ruimte werd bovendien afgedekt door een vlak plafond om de warmte in de kerk te houden. Het voorste deel van de kerk, priesterkoor en transepten, werd gebruikt als opslagruimte.

Korte tijd later werd het parochiehuis aan de Jan Schöfflerlaan verkocht aan de gemeente. De voormalige pastorie van de St. Antoniuskerk werd door het bisdom gekocht. De opbrengst van beide gebouwen gaf het kerkbestuur weer wat financiële ruimte.

Al vóór de definitieve sluiting van de St. Antoniuskerk werd nagedacht over een mogelijke nieuwe bestemming van dit kerkgebouw. Een van de opties was het ombouwen tot een sportzaal. De tekening en de kostenberekening bleven bewaard.⁴⁴

Spoedig bleek dat sloop van de kerk en nieuwbouw op die plaats de meest voor de hand liggende optie was. Architectenbureau Calis uit 's-Hertogenbosch ontwierp een nieuwbouwflat op de plaats van de kerk. Begin 1980 was de verkoop van de kerk definitief. Voordat men met de sloop een begin maakte,

⁴⁴ BA; PA 04-06-1974

werden er nog acties ondernomen om het gebouw te behouden. De raads-groepering Knillis en de Bond Heemschut trokken samen op in een poging om de sloop te voorkomen. Men vond dat behoud van deze kerk uit stedenbouwkundig en beeldbepalend oogpunt noodzakelijk was. Een gerucht in 1982 dat de bouw van de nieuwe flat niet door zou gaan, was voor Knillis nogmaals reden te trachten de sloop te voorkomen. Het bleek inderdaad een gerucht. Ruim een jaar later werd de St. Antoniuskerk gesloopt. Weer twee jaar later verrees op deze plaats een seniorenflat: de kapelaan Koopmansflat. Voor het kerkbestuur waren alle kwesties rondom de gebouwen van de voormalige St. Antoniusparochie geregeld.⁴⁵

In hetzelfde jaar werd aan de teamleider van parochie Muntel/Vliert, pastor J. Slaats, eervol ontslag verleend. Reden voor het ontslag waren zijn leeftijd en zijn zwakke gezondheid. Ruim 16 jaar had hij zijn beste krachten gegeven aan deze parochie. Pastor Slaats werd opgevolgd door pastor L. Cornelissen. Hij combineerde zijn baan als leraar met de functie van teamleider van de parochie Muntel/Vliert. Pastor Cornelissen bleef teamleider tot pastor J. van Hulten in 1991 de leiding van het pastoresteam overnam.

- een fusiepoging

Begin jaren 90 gaf de bouwkundige toestand van de Sacramentskerk steeds meer reden tot zorg. Bij hevige regen en een bepaalde windrichting lekte het dak. Het kerkbestuur zocht daarom contact met het Bouwbureau van het bisdom. De heer Boudewijns van het bureau bekeek de situatie en kwam met het kerkbestuur tot het inzicht dat dit gebouw niet goed meer was.⁴⁶ Ook in een verslag van een vergadering met het dekenaat uit hetzelfde jaar bleek dat men daar voor sluiting van de kerk was. Verder stelde men voor dat na de sloop de grond verkocht werd en een nieuwe kerkruimte aan de Mgr. Diepenstraat gebouwd moest worden.⁴⁷

In de jaren daarna werd op verschillende fronten gewerkt. Met name het bisschoppelijk bouwbureau onderhield contacten met de gemeente over een nieuwe kerkruimte. Tegelijkertijd zocht het kerkbestuur van Muntel/Vliert meer samenwerking met de buurparochie van St. Antonius en Barbara, in de volksmond 'De Bartjes'. Vooral pastor Van Hulten toonde zich daar een groot voorstander van. Hij streefde zelfs naar het leiden van twee, of na een fusie, van één grote parochie.

In augustus 1993 werden aan de Bartjeskerk echter grote mankementen geconstateerd. De kerk werd met onmiddellijke ingang gesloten. De situatie bleek zo ernstig dat sloop van de kerk de enige optie was. In 1996 werd de kerk gesloopt.

Intussen was er regelmatig overleg tussen het bisdom en de dienst stadsontwikkeling van de gemeente. In 1995 deelde het bisdom aan de gemeente mee dat de Sacramentskerk aan de eredienst zou worden onttrokken. Men verwachtte medewerking van de gemeente bij het realiseren van een nieuwe kerkruimte. De staat van de Sacramentskerk was slecht, maar ook het vandalisme aan de kerk vormde een probleem. De glasschade bedroeg dat jaar f. 3500 en voor het dichtmaken met planken lag er ook een fikse rekening.

De tekeningen voor de nieuwe gebedsruimte en 14 appartementen gingen een jaar later ter goedkeuring naar de gemeente. Het was een plan dat door Peelsbouw uit Eindhoven ontwikkeld was.

⁴⁵ T. Janssen, p. 22, 23

⁴⁶ PA, ordner 1991 t/m 1999: gegevens voor dit hoofdstuk zijn deels gebaseerd op notulen van het parochiebestuur.

⁴⁷ BA, verslag 28-03-1990. In een notitie in het BA uit 1986 werd al opgemerkt dat de kerk te groot was en te duur in onderhoud. De cijfers van het kerkbezoek op 2 telzondagen spraken voor zich: in 1965 telde men 4989 kerkgangers, in 1985 waren er dat 338! Een kleinere kerkruimte was duidelijk noodzakelijk.

De verwachting was dat men zonder al te veel bezwaren begin 1997 kon gaan bouwen. De bouwplannen werden echter afgewezen en het bestemmingsplan moest worden aangepast. De gemeente dacht daar in maart 1998 mee klaar te zijn. De bouw kon dan, na goedkeuring van het plan, op het eind van het jaar starten. Met het oog op deze gunstige ontwikkelingen werden onderdelen van het interieur van de kerk verkocht. Het orgel ging voor f. 15000 naar de Nieuw Apostolische kerk in Utrecht en een grote lezenaar werd verkocht aan de parochie van de H. Johannes' Onthoofding in Loon op Zand.

Op 20 juli 1998 kwam de tegenslag uit een andere onverwachte hoek. Het kerkbestuur ontving een brief van het bisdom. Vicaris Schröder deelde daarin mee dat de bouwplannen van de parochie Muntel/Vliert werden afgewezen. Het bisdom had namelijk vaak laten weten dat één kerkruimte in het gebied Muntel/Vliert en Bartjes voldoende was. En nu de Bartjesparochie een nieuwe ruimte in gebruik had genomen, tegen de wens van het bisdom in, werd een vervangende kerkruimte voor de Sacramentskerk overbodig. De vicaris schreef: 'Ik besef dat deze reactie pijn en boosheid kan veroorzaken bij goedwillende gelovigen. Doch elk ander geluid getuigt van onvoldoende realisme.' Een reductie van het aantal kerkgebouwen in stedelijk gebied was nu eenmaal noodzakelijk⁴⁸.

De reacties van het kerkbestuur en het pastoraal team waren vol ongeloof en zeer emotioneel. Pastor Jan van Hulten zette zijn gedachten op papier. Hij schreef dat de Sacramentskerk in slechte staat verkeerde en dat de parochianen niet gemotiveerd waren om hier nog samen te komen. Hij memoreerde dat in de afgelopen jaren veel overleg was geweest met het bouwbureau van het bisdom, de gemeente en een projectontwikkelaar over de nieuwbouw van de Sacramentskerk. 'Al mijn inzet van 7 jaar lijkt nutteloos te zijn geweest,' verzuchtte de pastor.

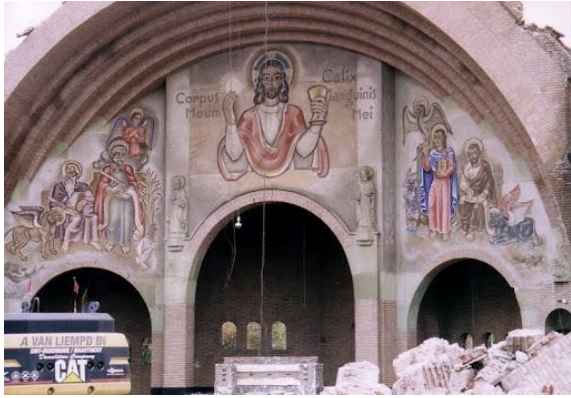
Nadat de gemoederen waren bedaard en de rust was weergekeerd, werd in oktober een vergadering belegd met vicaris Van Meygaarden. Het kerkbestuur deed een ultieme poging om het bestuur van het bisdom op andere gedachten te brengen. Jarenlang was er immers met instemming en soms op initiatief van het bisdom over nieuwbouwplannen voor de Sacramentskerk gesproken. De vicaris beloofde de kwestie nogmaals aan de bisschop, Mgr. A. Hurkmans, en de bisdomstaf voor te leggen.

Op 16 september 1999, bijna een jaar later, kwam het verrassende antwoord: de bisdomstaf ging akkoord met nieuwbouw. Twee voorwaarden werden er echter gesteld. Het gebouw moest converteerbaar zijn. Dat wil zeggen dat het gebouw vrij gemakkelijk omgebouwd kon worden tot een ruimte met een andere functie. Bovendien moest de nieuwe ruimte kleiner zijn dan de nieuwe kerkruimte van de Bartjesparochie.

Met het oog op een mogelijke sloop van de kerk voerde de Stichting Kerkelijk Kunstbezit Nederland (SKKN) in opdracht van het bisdom een inventarisatie uit van het kunstbezit van de Sacramentskerk. De inventarisatie moest dienen als hulpmiddel bij de herplaatsing of het hergebruik van de beschreven objecten na de sloop van de kerk. Van de muurschilderingen wist men op voorhand dat ze verloren zouden gaan, terwijl het waardevolle beeldhouwwerk bewaard zou moeten worden. Het grootste deel van de inventarisatie betrof liturgische voorwerpen. Een beperkt aantal bleef behouden voor de nieuwe kerkruimte. Van veel objecten werd niet bekend waar ze gebleven zijn. Enkele stukken werden op verzoek van het bisdom geschonken aan twee bisdommen in Kenya.

-sloop van de Sacramentskerk; een nieuwe kerkruimte

⁴⁸ PA, brief 20-07-1998; Overigens had een van de kerkbestuurders bij een overleg op het stadhuis dit vervelende bericht al vernomen vóór de brief van het bisdom ontvangen was.

Sloop van de Sacramentskerk: een laatste zicht op de monumentale kunst

(T. Janssen)

Al vroeg in de jaren 90 waren er contacten met de firma Peelsbouw uit Eindhoven over de ontwikkeling van het terrein waarop de Sacramentskerk was gebouwd. Ondanks de aanvankelijke weerstand van de gemeente waar men vond dat deze kerk belangrijk was voor de stad en de afkeuring van een nieuw gebouw door het bisdom, kreeg het kerkbestuur eind 2001 toestemming om tot verkoop over te gaan. In januari 2002 werd de conceptovereenkomst tussen kerkbestuur en Peelsbouw bij de notaris in Eindhoven getekend.⁴⁹

De nieuwe Sacramentskerk

Het luidklokje

(T. Janssen)

Het ontwerp voor de nieuwe kerkruiimte werd getekend door architect J. Verhagen van het gelijknamige architectenbureau uit Eindhoven. Het was een eenvoudige rechthoekige ruimte met een plat dak. Een simpel ophangpunt voor een luidklokje boven de ingang gaf aan dat dit een gebedsruimte betrof. Het plan van Peels omvatte naast de bouw van de kerkruiimte een aantal luxe stadswoningen. Het aantal varieerde in de diverse plannen van 12 tot 16. Dit had onder andere te maken met de verkoop van de pastorie. De pastorie bleef behouden en werd in het plan opgenomen.

Op 18 november 2001 werd de Sacramentskerk onverwacht gesloten. Het lekkend dak, maar vooral de slechte staat van de gas- en elektriciteitsvoorzieningen maakten sluiting noodzakelijk. De laatste ceremonie die in de Sacramentskerk plaats vond was de uitvaart van de pastoor. Pastoor Jan van Hulten werd op 22 november vanuit zijn kerk ten grave gedragen.

⁴⁹ PA, ordner met correspondentie i.v.m. de nieuwe kerk. Gegevens voor dit hoofdstuk zijn hieraan ontleend. Brabants Dagblad februari 2001, september 2002

In augustus 2002 werd de sloopvergunning voor de kerk afgegeven. Vanaf 30 september begon de firma A. van Liempd met de sloop van de Sacramentskerk. Helaas ging met de sloop alle monumentale kunst zoals muurschilderingen, bouwbeeldhouwwerk en een aantal ramen verloren.

Nadat het sloopwerk gereed was, werd begonnen met de nieuwbouw van de kerk. De woningbouw liep vertraging op, omdat het bestemmingsplan wel in een kerkgebouw maar niet in woningen voorzag. Het bestemmingsplan werd gewijzigd en het gebied werd daarna volgens plan ontwikkeld.

Op zondag 30 november 2003 zegende pastoor A. Uijtewaal namens bisschop Hurkmans de nieuwe Sacramentskerk plechtig in. In de gevel werd de steen van de eerste steenlegging van de oude kerk ingemetseld. Het grote triomfkruis van Harry van den Thillart en het Mariadrieluik van Toon Ninaber van Eyben werden als tastbare herinneringen in het interieur van de nieuwe kerk opgenomen.

-BESLUIT

De geschiedenis van de Sacramentskerk liep grotendeels parallel met de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland. De kerk werd opgericht in een tijd dat katholieken manifest aanwezig waren in de maatschappij en onderdeel waren van een netwerk van organisaties. De kerk was een plek waar de gelovige zich geborgen moest weten: van de wieg tot het graf. Tot ver in de jaren vijftig gaf de katholieke zuil die veiligheid.

Daarna begon de zuil af te brokkelen. Door allerlei maatschappelijke ontwikkelingen kwam een proces van secularisatie op gang. Voor een grote groep katholieken was dit het moment om de kerk de rug toe te keren. Voor veel andere gelovigen, met name vrouwen, gaf de situatie juist kansen tot betrokkenheid binnen parochies. Op het niveau van parochies ging men namelijk vaak zijn eigen gang. Ondanks veel positieve ontwikkelingen nam die inbreng geleidelijk weer af. Het priestertekort, de afname van middelen, de daling van het kerkbezoek en een restrictiever benoemingsbeleid leidden vooral in het stedelijk gebied tot fusies, kerksluitingen en sloop van kerken.

De Sacramentsparochie was in 's-Hertogenbosch de eerste die een fusie aanging met de buurparochie. In het eerste decennium van de 21^e eeuw werden de verbanden al maar groter. In 2004 werd de Sacramentsparochie deel van de Pastorale Eenheid Groot-Oost en in 2007 van de parochie Moeder Teresa, die weer uitgroeide tot de parochie H. Maria. Deze parochie omvat bijna alle r.k. kerken van het dekenaat 's-Hertogenbosch. De laatste pastoor van de Sacramentskerk, A. Uijtewaal, werd belast met het pastoraat van de diverse fusieparochies. Op 12 september 2010 kwam hij echter door een noodlottig ongeval om het leven. Zuster Anne Helwegen, pastoraal werkster in de parochie, nam veel pastorale taken in de Sacramentskerk over. Zij werd daarbij gesteund door een grote groep vrijwilligers.

-Bronnen en literatuur

-bronnen

Bisdomarchief 's-Hertogenbosch, parochie Allerheiligst Sacrament 's-Hertogenbosch

Parochiearchief, dozen en ordners (geen systeem), fotoboeken

Parochiearchief, memoriale parochiae S.S. Sacramenti

Regionaal Historisch Centrum Tilburg, archief Jan van der Valk

Stadsarchief 's-Hertogenbosch, correspondentie en kranten

Internet: Bossche Encyclopedie; Bastion Oranje

-literatuur

W. van Bergen, *Bossche Stadsuitbreidingen 1880-1980*, 's-Hertogenbosch 1981
H. van den Eerenbeemt (red), *Geschiedenis van Noord-Brabant (deel 2 en 3)*, Meppel 1996/1997
P. Dirkse e.a., *Roomsch in alles*, Zwolle 1996
F. van Gaal (red), *de Muntel II 'Toen de straat nog je wereld was'*, 's-Hertogenbosch 2004
P. van der Heijden, *Als de dag van gisteren*, Zwolle 1988
Th. Hoogbergen (red), *Marius de Leeuw*, Zwolle 2005
Horsten frater M. Tharcisio, *De fraters van Tilburg van 1844-1944 (deel 2)*, Tilburg 1951
T. Janssen, *Antoniuskerk 's-Hertogenbosch*, 's-Hertogenbosch 2009
P. Kriele, *Pius X-school (1937-1997)*, 's-Hertogenbosch 1997
H. Molhuysen, *Achter de voorgevel*, *Brabants Dagblad*, 1996
J. Palm, *Moederkerk*, Amsterdam 2012
H. Pijfers J. Roes, *Memoriale 'Een eeuw katholiek leven in Nederland'*, Zwolle 1996
Th. Schouw, *Experimenten Harry van den Thillart edelsmid en beeldhouwer*, 's-Hertogenbosch 2000
J. Smits, *Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord Brabant*, Alphen 2010
A. Toelen, *H. Sacramentskerk in 's-Hertogenbosch*, Utrecht 1999
A. Vos(red), *'s-Hertogenbosch geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990*, Zwolle 1997

Bijlage

Inventarisatie Sacramentskerk

In opdracht van de Diocesane Commissie Kerkelijk Kunstbezit van het bisdom 's-Hertogenbosch werd op 27 mei 1998 een inventarisatie van het kunstbezit uitgevoerd door de Stichting Kerkelijk Kunstbezit Nederland (SKKN) te Utrecht. Het rapport werd opgesteld door A. Toenen.

In februari 1999 werd het rapport naar het bisdom gestuurd. In september van dat jaar ontving het kerkbestuur het rapport. Men ging er vanuit dat de kerk aan de eredienst onttrokken zou worden. Deze inventarislijst moest dienen als hulpmiddel bij het herplaatsen van objecten.

Volgens het rapport bezat de parochie een aantal objecten van kunsthistorische waarde. Met name werden genoemd:

- een aantal monumentale sculpturen van J. Maris en J. Uiterwaal (nrs. 8, 9, 10, 12)
- de doopvont van J v.d. Valk/ fa. H. Teulings (nr. 3)
- het hekwerk van J .v.d. Valk (nrs. 6, 7)
- het kruisbeeld van H. v.d. Thillart (nr. 14)
- de glas-in-loodramen, het drieluik en het mozaïek van T. Ninaber van Eijben
- de ciborie van Guylaem v.d. Borcht uit de Antoniuskerk (nr. 34)
- de neobarokke monstrans van W.F. Hermans uit de Antonius en Barbarakerk (nr. 44)
- de smeedijzeren kandelaars van J. v.d. Valk en H. v.d. Thillart (nr. 47)
- de wandschilderingen van T. Ninaber van Eijben en M. de Leeuw; deze zullen verdwijnen bij de sloop

Een samenvatting van het rapport:

1. Fragmenten van een altaar (viering kerk); H. v.d. Geld; 1924; h. 300 cm; op de tombe drie reliëfs; herkomst Antoniuskerk
2. Hoofdaltaar met tabernakel (absis); ca 1935; h. 100 cm, br. 300 cm; marmer en koper
3. Doopvont; J .v.d. Valk en fa. H. Teulings (deksel); 1935; h. 126 cm; travertin en koper; gesigineerd
4. Doopbekken; midden 19^e eeuw; koper
5. Twee fragmenten van communiebanken; twee reliëfs; H. v.d. Geld; 1924; Antoniuskerk
6. Hekwerk; J. v.d. Valk (ontwerp); 1935; smeedwerk
7. Hekwerk doopkapel; J. v.d. Valk; 1935; h. 298 cm; smeedwerk
8. Twee reliëfs (Jozefkapel); Jac. Maris, Heumen;1954; h. 260 cm; chamotte, gepolychromeerd
9. Twee beelden (triumfboog); J. Uiterwaal Utrecht; 1936; Petrus en Paulus; h. 170 cm; steen
10. Twee beelden (transept); J. Uiterwaal Utrecht; 1936; Johannes Nepomuk, pastoor Van Ars; h. ca 140 cm; steen
11. Beeld (pastorie); Johannes Evangelist; 19^e/20^e eeuw; h. 124 cm; eikenhout
- 11a. Beeld (gebedsruimte); M. v.d. Akker, 's-Hertogenbosch; Maria met kind; h. 110 cm; Antoniuskerk
12. Beeld (Jozefkapel); Jac. Maris; Jozef; 1954; h. 190 cm; chamotte, gepolychromeerd
13. Kruisbeeld (priesterkoor); atelier Antheunis; h. 170cm; eikenhout
14. Kruisbeeld (boven hoofdaltaar); H. v.d. Thillart;1949; h. 200 cm; koper
15. Kruisbeeld (credens); midden 20^e eeuw; h. 60 cm; koper, brons, email
16. Kruisbeeld (kluis); 20^e ; h. 55 cm; koper, brons
17. Wandschildering (triumfboog); T. Ninaber van Eijben; 1937; secco; Christus en evangelisten
18. Twee wandschilderingen (Maria-altaar); T. Ninaber van Eijben; 1941; secco
19. Twee wandschilderingen (H. Hartaltaar); T. Ninaber van Eijben; 1948; secco
20. Wandschildering (zuidtransept); M. de Leeuw; 1958; secco; Het leven heeft zijn verloop
21. Zes glas-in-loodramen (priesterkoor); T. Ninaber van Eijben;1945; h. 90 cm; zes sacramenten
22. Drie glas-in-loodramen (Maria-altaar); T. Ninaber van Eijben; 1946
23. Drie glas-in-loodramen (H. Hartaltaar); T. Ninaber van Eijben; 1948
24. Drieluik (Mariakapel); T. Ninaber van Eijben; 1938; h. 214 cm; opaline, koper
25. Mozaïek (boven zijaltaar); T. Ninaber van Eijben; 1944; h. 250 cm; marmer; H. Hart
26. Twee tegeltableaus (tombe zijaltaren); T. Ninaber van Eijben; 1935/1945; terracotta
27. Schilderij (pastorie); midden 17^e of kopie; Utrecht?; olieverf op doek; portret van een man
28. Kelk met pateen; J. van Roosmalen, Utrecht; ca. 1900; h. 20 cm; zilver
29. Kelk; W. Cordang & W. van Maarschalkerweerd; 1935; h. 19 cm; verguld zilver
30. Kelk; P. Lax, 's-Hertogenbosch; 1958; h. 17 cm; zilver, steen
31. Kelk (kluis); Jos Lax, 's-Hertogenbosch; 1962; h. 16,5 cm; zilver, verguld zilver

- 32.Pateen (kluis); Jos Lax; 1962; zilver, verguld
 33.Kelk met pateen; M. v.d. Bersselaar, Udenhout; 1967; h. 18 cm; zilver, verguld zilver
 34.Ciborie (kluis); Guylaem v.d. Borch, 's-Hertogenbosch; 1641 of 1659; h. 49,5 cm; verguld zilver; herkomst Antoniuskerk
 35.Ciborie; W. Rentrop, Altena (Westfalen); ca. 1860; h. 43 cm; zilver
 36.Ciborie (kluis); A. Hermans, Eindhoven; 1871; h. 62,5 cm; verguld zilver; Antoniuskerk
 37.Ciborie (kluis); 1924; H. 40 cm; verguld zilver; Antoniuskerk
 38.Ciborie (kluis); J. Wijnen, 's-Hertogenbosch; 1932; h. 27,5 cm; zilver, verguld zilver
 39.Ciborie; W. Cordang & W. van Maarschalkerweerd; 1936; h. 43 cm; zilver
 40.Ciborie (kluis); 1937; h. 42 cm; zilver, metaal, ivoor
 41.Ciborie; W. Cordang, 's-Hertogenbosch; 1938; h. 46,5 cm; verguld zilver, sierstenen
 42.Ciborie; H. Teulings, 's-Hertogenbosch; 1953; h. 34,5 cm; verguld zilver, ivoor
 43.Ciborie; (kluis); 20^e; h. 32,5 cm; verkoperd en verguld metaal
 44.Monstrans (kluis); W. Hermans, Eindhoven; ca. 1860; h. 71 cm; zilver; Bartjeskerk
 45.Monstrans (kluis); 20^e; h. 43,5 cm; verkoperd metaal
 46.Stralenmonstrans (kluis); 20^e; h. 52 cm; verkoperd metaal
 47.Kandelaar; J. v.d. Valk/H. v.d. Thillart; midden 20^e; h. 98 cm; smeedijzer
 48.Kapstok (pastorie); 19^e; l. 164 cm; eikenhout

Kruiswegstaties, P. Cleysen

Niet (meer) aanwezig:

- Veertien (twaalf?) tekeningen; P. Clijsen (Cleysen?), Tilburg; 1951; kruiswegstaties (De kruisweg werd in 1981 verkocht aan de parochie St. Petrus' Stoel in Antiochië in Berlicum.)
- Lezenaar; W. Cordang, 's-Hertogenbosch; 1938; h. 169 cm; koper, eikenhout

Tot slot volgde een lijst van 12 objecten die in 1983 na sluiting van de Antoniuskerk naar de Sacramentskerk werden overgebracht en niet werden aangetroffen tijdens de inventarisatie.